

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Beyin Göçünde Hedef Ülke Türkiye: Dr. Ernst Cohn Wiener Örneği

Erkan DAĞLI*

Özet

Adolf Hitler 1933'te Almanya'da iktidarı ele geçince; Yahudi karşıtlığı politikası çerçevesinde çok sayıda öğretim üyesinin görevine son vermiştir. Etnik kökenleri veya siyasal görüşlerinden dolayı alanında önemli çalışmaları olan bilim insanları, Almanya'yı terk etmeye zorlanmıştır. Bu bilim insanlarına 1933'te kurulan İstanbul Üniversitesi kapılarını açarak hem onlara yaşama imkânı sunmuş hem de bilimlerini icra etmeleri için iş olanağı sağlamıştır.

Yahudi bilim insanlarının Atatürk Dönemi'nde Türkiye'ye beyin/bilim göçü üç şekilde gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi; Philipp Schwartz'ın 1933'te kurduğu "Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Cemiyeti" aracılığıyla Türkiye'ye gelen mülteci Yahudi bilim insanları; ikincisi ise Sami Günzberg aracılığıyla Albert Einstein'ın Atatürk'e yazmış olduğu sözde mektup olmuştur. Bu mektup ile birçok Yahudi bilim insanı Türkiye'ye getirilmek istenilmiş fakat başarılı olunamamıştır. Üçüncüsü ise; Yahudi bilim insanlarının hiçbir gruba bağlı kalmadan şahsi girişimleri ile Cumhurbaşkanı Atatürk'e mektup yazarak Türkiye'ye gelme çabaları şeklinde ortaya çıkmıştır. Makale "Dr. Ernst Cohn Wiener"ın Atatürk Türkiye'sine gelmek için kaleme almış olduğu şahsi mektubu çözümlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilim Göçü, Almanya, Atatürk, İstanbul Üniversitesi, Ernst Cohn Wiener

Turkey as a Destination Country for Brain Drain in the Early Republican Era: The Case of Dr. Ernst Cohn Wiener

Abstract

When Adolf Hitler seized power in Germany in 1933; he had dismissed many faculty members within the framework of his anti-Semitic policy. Scientists who had strong influence in their field were forced to leave Germany due to their ethnic origins or political views. Istanbul University, which was established in 1933, opened its doors to these scientists, providing them both the opportunity to live in this country and to practice their professions.

The brain/science migration of Jewish scientists to Turkey during Ataturk era took place in three ways. The first of these; Refugee Jewish scientists who came to Turkey through the "Charity for German Scientists Abroad" founded by Philipp Schwartz in 1933; The second one is the so-called letter incident of Albert Einstein, through Sami Günzberg. Jewish scientists desired to be assigned to Turkey, but failed. The third one has emerged in the form of the efforts of Jewish scientists to come to Turkey by writing a letter to President Ataturk, with their personal initiatives, without being bound to any of these groups. The main issue of this article is the personal letter written by "Dr. Ernst Cohn Wiener" to Ataturk with the intention for coming to Turkey in order to work there.

Keywords: Science Migration, Germany, Ataturk, Istanbul University, Education

Giriş

Türkiye, gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemlerinde büyük çaplı göçlere ve bunların getirdiği sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal sorunlara tanıklık etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra özellikle Balkanlar'dan Anadolu'ya kesif bir Müslüman ve Türk göçleri yaşandığı gibi 1933'ten sonra Nazi zulmünden kaçan birçok Yahudi asıllı

* Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Merkezi, E-Mektup: erkandagli@akdeniz.edu.tr, ORCID 0000-0003-2133-5988

Alman bilim adamı beyin/bilim göçü kapsamında Türkiye'ye sığınmıştır. İşte bu makalenin amacı söz konusu dönemde Türkiye'ye göç etmiş olan bu bilim adamlarının tamamını ele almak değildir. Çünkü bu konuda birçok akademik çalışma kaleme alınmıştır.¹ Dolayısıyla bu çalışmada Atatürk Dönemi'nde Türkiye'ye göç etmiş olan bilim adamları bağlamında sadece Dr. Ernst Cohn Wiener'in çabaları mercek altına alınmaktadır. Bu bağlamda Wiener bizzat Atatürk'e yazarak bilimsel çalışmalarına Türkiye'de devam etmek istediğini bildirmiştir. Ancak söz konusu dönemde 1933 Üniversite Reformu kapsamında birçok Yahudi asıllı Alman Türkiye'de görev almış olduğu için Wiener'in mektubuna olumlu veya olumsuz herhangi bir cevap verilmemiştir.

Bu makalede ilkin beyin göçü kavramı hakkında kısa bir değerlendirme yapıldıktan sonra, Cumhuriyet Dönemi'ndeki bilim adamları göçünün mahiyetinin anlaşılması bakımından 1933 Üniversite Reformu kapsamında gerçekleşen olaylar ve "Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Cemiyeti'nin" faaliyetleri üzerinde durulmaktadır. Makalenin bir sonraki aşamasında Günzberg ve Einstein'ın Türkiye'ye göçmen kabul ettirilmesi yönündeki çalışmalarına odaklandıktan sonra Wiener'in Atatürk'e yazmış olduğu mektup mercek altına alınmaktadır. Bu mektup kapsamında özellikle Wiener'in hayatı ve çalışma alanları çözümlenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Beyin göçü kavramı "ileri düzeyde donanımına sahip olan kişiler (bilgi, sertifika, diploma, belge vb.), bilim insanları ve uzmanların bir başka ülkede yerleşip çalışmak amacıyla kendi ülkelerinden ayrılması" olarak tanımlanmaktadır.² Bir başka deyişle beyin göçü "İyi eğitim almış, nitelikli ve yeteneği olan bir bireyin işgücünün yetiştiği az gelişmiş/gelişmekte olan bir ülkeden gelişmiş bir ülkeye akışı/göçü" şeklinde ifade edilmektedir.³ Bir başka tanıma göre ise; beyin/bilim göçü, yükseköğrenim görmüş veya mesleğinde ilerleyerek fark yaratmış, kabiliyet ve araştırma gücü yüksek olan kişilerin gelişmiş ülkelere çalışmak ya da yerleşmek amacıyla gösterdikleri hareketlilik olarak tanımlanmıştır.

Beyin göçüne üç farklı açıdan yaklaşılmaktadır. Bunlar; "cazibe kutupları, arz-talep dengesi ve çekici-itici unsurlar" olarak dile getirilebilir. Bunlardan çekici-itici unsurlar yaklaşımına göre; nitelikli insan gücü, çekici veya itici etkenlere bağlı olarak başka ülkelere göç edebilir. Beyin göçüne sebep olan etkenler ise; "eğitim, insan gücü planlaması, çalışma koşulları, araştırma koşulları, ırki etkenler, sömürge ağlarının tarihsel arka planı, lisan, bilinçli politikalar, dinî azınlık ve siyasal etkenler" olarak sayılabilir.⁴

¹ Bu konuda bkz. Türk, Fahri ve Çınar, Servet, Türkiye ve Almanya Arasındaki Bilimsel İlişkiler: Türk Alman Üniversiteleri, Gazi Akademik Bakış, Cilt 7, Sayı 13, Kış 2013, s.45-65 ve Dağlı, Erkan, Darülfünun'dan Üniversite Sürecine; Türkiye'ye Gelen Mülteci Alman Bilim İnsanları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2020.

²Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

³ Kaya, Muammer, "Beyin Göçü Erozyonu", İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, 2003, s.3; Bakırtaş, Tahsin ve Kandemir, Orhan, "Gelişmekte Olan Ülkeler ve Beyin Göçü: Türkiye Örneği", Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 3, 2010, s.961-974; Erdoğan, İrfan, Beyin Göçü ve Türkiye, Kurumdan Uygulamaya Eğitim Bilimleri, 2003, s.1.

⁴ İçduygu, Ahmet, Erder, Sema ve Gençkaya, Ömer, Faruk, Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023, Koç Üniversitesi Göç Araştırmalar Merkezi, İstanbul 2004, s.26-28; Babataş, Gönül, "Beyin Göçü ve Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısının Beyin Göçüne Etkisi", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 28, 2007, s.263.

Tarihsel Arka Plan

Türkiye sürekli göç alan bir ülke olmuştur. Türkiye'ye 19'uncu yüzyıldan itibaren Kafkasya ve Balkan ülkelerinden gelen göçler bir yana bırakılacak olursa, 20'nci yüzyılın ilk yarısında Asya ve Balkanlar'dan, 1933'ten itibaren ise Almanya'dan eğitilmiş ve nitelikli insan göçü gerçekleşmiştir.⁵ Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi'nden (1917) sonra Bolşeviklerin sert tutumu karşısında Beyaz Ruslar yurtdışına çıkmak zorunda kalmışlardır. Bu göçle gelen bazı kimseler yükseköğretim kurumlarının çeşitli kademelerine yerleştirilmişlerdir.⁶

Cumhuriyet'in ilanından "1933 Üniversite Reformu"na kadar geçen sürede Mustafa Kemal Atatürk, Darülfünûn'un işleyişi ile ilgili herhangi olumsuz bir eleştiride bulunmamıştır. Diğer taraftan köhneleşmiş ve çağın gereksinimlerini karşılayacak gücü kalmamış birçok Osmanlı kurumunun çağa ayak uyduramadığını da müşahade etmiştir. Diğer yandan Darülfünûn'da Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişim çizgisine uygun bir faaliyet görülmediği gibi inkılaplara ters düşen olaylar da meydana gelmiştir.⁷ Bu çerçevede akla ilk gelen şey yurt dışından eğitimciler getirilmesi olmuştur.⁸

Öte yandan Meclis'te Darülfünûn'a yöneltilen eleştirilerin dozu da artmıştır. Bu tür eleştirilerin ve tartışmaların yaygınlaşması bir yana bu kurumun çağdaş atılımlar sergileyememesi üzerine, Atatürk, 1931'de iki yıl sürecek bir üniversite reformu başlatmıştır. Bu amaçla Cenevre Üniversitesi profesörlerinden Albert Malche'den Darülfünûn hakkında inceleme yapmasını istemiştir. Neticede Türk yükseköğretiminin en köklü olayı olan "1933 Üniversite Reformu" gerçekleşmiştir.⁹ Reformdan önce Türkiye'ye davet edilen Malche konu hakkında geniş ve kapsamlı bir rapor hazırlamıştır ki Atatürk bu raporu tüm ayrıntılarıyla inceledikten sonra, yeni bir üniversite kurulmasına ilişkin kesin bir talimat vermiştir. Böylece 1933'te çıkarılan 2252 Sayılı Kanun ile Darülfünûn tarihe karışmıştır. Bu Kanun'un birinci maddesi uyarınca İstanbul Darülfünûn'u ve bağlı birimleri 31 Temmuz 1933'te kapatılarak yerine bir gün sonra İstanbul Üniversitesi adı ile yeni bir öğretim kurumu hayata geçirilmiştir.¹⁰

Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Cemiyeti

Malche, "Üniversite Reformu" için gerekli olan bilim insanlarını, Philipp Schwartz'ın 1933'te kurduğu "Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Cemiyeti" aracılığıyla temin etmek için harekete geçmiştir. Schwartz yardım cemiyeti adına İstanbul'da yapmış olduğu antlaşma hakkında İsviçre'ye çektiği telgrafta; "Nicht drei

⁵ Erdoğan, a.g.e., s.8.

⁶ Öz, İsmail ve Laloğlu, Pınar, "Beyin Göçü Açısından Yabancı Uruklu Yükseköğretim Elemanlarının Kazanımı: Erzurum Atatürk Üniversitesi Örneği", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 22, Haziran 2018, s.1099. Ayrıca bu dönemde Avrupa'ya gönderilen öğrenciler ilerleyen yıllarda eğitimlerini tamamlayıp Türkiye'ye döndükleri vakit İstanbul Üniversitesi'nin öğretim elemanı ihtiyacını karşılamada önemli bir kaynak olmuşlardır. 1927-1932 döneminde Avrupa ve ABD'ye temel bilimler ve mesleki eğitim için öğrenci gönderilmiştir (Bahadır, Osman, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bilim", Günce (Tüba) Dergisi, Sayı 32, Mayıs 2005, s.11).

⁷ Özata, Metin, Mustafa Kemal Atatürk Bilim ve Üniversite, Tübitak Yayınları, İstanbul, 2013, s.9.

⁸ Güzel, Emin, Cumhuriyetten Günümüze Üniversiteler Bilim ve Teknoloji Politikaları, Nobel Kitabevi, İstanbul, 2005, s.16.

⁹ Widmann, Horst, Atatürk ve Üniversite Reformu, Kazancıgil, Aykut ve Bozkurt, Serpil (çev.), Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1999, s.87.

¹⁰ Düstur, 14, (III. Tertip), Ankara, 1933, s.1299-1231; TBMMZC, IV/15, Ankara 1933, s.256; Resmî Gazete, Sayı 2420, 6 Haziran 1933; Ernst Hirsch, Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi, İstanbul, 1950, s.229-295; Yeni Üniversitenin Kuruluşu, Vakıf, 1 Ağustos 1933, s.1; Türkiye'de İlim İnkılabı Başladı, Milliyet 1 Ağustos 1933, s.1; Yeni Üniversite Açıldı, Cumhuriyet 1 Ağustos 1933, s.1.

sondern dreissig” (üç değil otuz) diyerek Türkiye’nin üç hocadan daha fazlasına ihtiyaç duyduğunu yazmıştır. Schwartz Türkiye’ye yönelen bilim göçü hakkında; “Amaç yalnızca yaşamımızı güvence altına alacak bir işyeri bulmak değildi. Bütün emelimiz; yeteneklerimizi geliştirmeye ve varoluşumuzu sağlayan fikriyata ve bilime hizmet edebileceğimiz bir ortamı bulmaktır”¹¹ dizelerini dile getirmiştir. Böyle bir ortamı Türkiye’de bulan mülteci bilim adamları, Türk yükseköğretiminin gelişmesine üst düzeyde katkı sağlamışlardır. Hatta bazı bilim insanları Türkiye’yi ikinci vatan olarak gördüklerinden bu minvalde bilim üretmişlerdir. Ünlü Tıp Doktoru Prof. Erich Frank anılarında Türkiye hakkında şunları kaleme almıştır: “Memleketimden sürgün edileceğimi kederle anlamak zorunda kalınca, sadece Türkiye beni kabul etti. Burası benim memleketim. Buradan gidemem ve bana gösterilen iyiliğe karşılık nankörlük edemem.”¹² Yani 1933 Üniversite Reformu ile gelen bilim insanları sadece mesleklerini icra etmekle kalmamışlar, Türkiye’yi ikinci vatan olarak görmüşler ve bu vefa borcunu ömürleri boyunca unutmamışlardır.

Günzberg ve Einstein’ın Göçmen Kabulü Konusundaki Çalışmaları

Almanya’da Adolf Hitler’in iktidara gelmesinin ardından mesleklerini icra edemez hale gelen Yahudi asıllı Almanlar kendilerini mülteci olarak kabul edecek bir ülke arayışına girmişlerdir. Bunun üzerine Yahudi kökenli Alman hekimlerden oluşan bir heyet Mısır Hükümeti ile yaptıkları görüşmelerin olumsuz sonuçlanması üzerine dönüştürülerek Türkiye’ye uğrayarak bir ön araştırma yapmıştır. Heyet “Türkiye’nin Yahudiler için bir cennet” olduğunu söylemiştir.¹³ Bu ziyaretin ardından Ağustos 1933’te Paris’e giden Sami Günzberg’in¹⁴ Yahudi Sağlığını Koruma Cemiyeti (OSE¹⁵) yetkilileri ile yaptığı görüşmelerde kendisinden Yahudi hekimlerin Türkiye’ye gelerek yerleşmeleri konusunda aracı olması istenmiştir. Böylece bu isteği kabul eden Sami Günzberg ile OSE arasında bir dizi yazışma yapılmıştır.¹⁶ OSE tarafından Günzberg’e yazılan 5 Eylül 1933 tarihli mektupta İstanbul Üniversitesi’nde Alman asıllı Yahudi bilim adamlarının çalıştırılıp çalıştırılmadığı sorulmuştur. Günzberg bu mektuba 13 Eylül 1933’te aşağıdaki cevabı vermiştir: “Üniversite kadrolarının Prof. Dr. Philipp Schwartz ve Prof. Dr. Albert Malche’nin aracılığı ile doldurulmuş olduğunu, Alman asıllı Yahudi hekimlerin Türkiye’de çalışmaları konusunda Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti ile görüştüğünü ancak

¹¹ Philipp Schwarz anılarında bu toplantıya da yer vermiştir. (Schwartz, Philipp, Kader Birliği, 1933 Sonrası Türkiye’ye Göç Eden Alman Bilim Adamları, (çev.) Alçı, Nagehan, Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s.44-45).

¹² Ulutin, Orhan, Nuri, Ord. Prof. Dr. Erich Frank’ın Dünya Tıbbındaki Yeri ve Türk Tıbbına Katkıları, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, 2007, s.26.

¹³ Bali, Rıfat N., Sarayın ve Cumhuriyetin Dışçibaşısı Sami Günzberg, Libra Kitap ve Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.92-95.

¹⁴ Dış hekimi olarak bilinen Yahudi asıllı Sami Günzberg (1876-1966) Osmanlı Devleti’nde II. Abdülhamid, Vahidettin, Mahmud Şevket Paşa; Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Makbule Atadan’ın dış hekimliğini yapmıştır. Holokost’tan kaçan Yahudi mültecilere arabuluculuk etmek için Albert Einstein imzalı mektup yazmıştır. (Günzberg hakkında detaylı bilgi için bkz. Bali, aynı yerde.)

¹⁵ Yahudilerin Sağlığını Koruma Cemiyeti (OSE) 1912’de Rusya’da kurulmuştur. 1917’de Rusya’da 34 şubesi bulunan cemiyet çok sayıda sağlık kurumunu yönetmiştir. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle faaliyetlerine ara vermek zorunda kalan cemiyet savaştan sonra Orta ve Batı Avrupa ülkelerinde şubeler açmıştır. Almanya, İngiltere, ABD, Letonya, Litvanya, Polonya ve Romanya gibi ülkelerde şubeleri bulunan söz konusu cemiyetin kısa adı OSE Cemiyetleri Birliği (Union des Societes OSE) olarak kayıtlara geçmiştir. Bu birliğin onursal başkanlığına ise Albert Einstein getirilmiştir (Bali, a.g.e., s.90).

¹⁶Bali, a.g.e., s.95-98.

Türkiye'ye gelmek isteyen hekimlerin “birinci sınıf” niteliklere sahip olmadıkları için bu yöndeki taleplerin reddedildiğini bildirmiştir.”

OSE'nin Almanya'da işsiz kalan çok sayıda Yahudi eczacı için Türkiye'de iş imkânlarının araştırılmasını isteyen 18 Eylül 1933'teki mektubuna 3 Ekim 1933'te cevap veren Günzberg; “Türkiye'deki mevzuat nedeniyle bunun mümkün olmadığını”¹⁷ ifade etmiştir. Günzberg, devlet ileri gelenleri ile olan yakın ilişkilerine güvenerek konunun olumlu sonuçlanacağına inanmış ve OSE'yi yersiz bir beklenti içine sokmuştur. Bu arada konuyu basına da aşağıdaki şekilde sızdırmıştır:

*“Haber aldığımızı göre Prof. Einstein hükümetimize müracaat ederek şimdiye kadar Almanya'da muhtelif hastane ve üniversitelerde çalışmış ve tababetin her şubesinde cihanşümül bir mevki ve şöhret kazanmış olan on beş profesör ve otuz muavin hükümetimizin göstereceği herhangi bir hastane ve müessesede iki üç sene müddetle fahriyen (ücretsiz) çalışmaya istekli oldukları bildirmiştir. Bu müracaat hükümetimizce kabul edildiği takdirde bunlar nihayet üç senede Türkçeyi öğrenecekler, sonra Türk tabiiyetine geçerek burada yerleşeceklerdir.”*¹⁸

Albert Einstein, mektubunda Almanya'da işten çıkartılmış kırk dolayında profesör ve doktorun çalışmalarını Türkiye'de sürdürebilmeleri için başvuru ve ricada bulunduğunu; artık Almanya'da çalışmaları mümkün olmayan bu kişilerin yeni bir memlekete yerleştikleri takdirde pek büyük yararlar sağlayacaklarını; kendilerinin hükümetin uygun göreceği yerlerde bir yıl süreyle ücret almaksızın çalışmayı kabul ettiklerini; bunların Türkiye'ye yerleşerek sanatlarını icra etmelerine izin verilmesini talep ettiğini bildirmiştir. Netice itibarıyla Günzberg'in aracı olduğu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁹ Çünkü Schwartz'ın 1933'te kurduğu “Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Cemiyeti” ile yukarıda vurgulandığı üzere birçok uzman bilim adamı ile sözleşme yapılmıştır.²⁰

Ernst Cohn Wiener'in Mektubu

Wiener Yahudi kökenli olduğundan dolayı Hitler iktidarının faşist uygulamalarına maruz kalmış ve 1933 yılında Almanya'yı terk etmiştir. İlk önce İngiltere'ye giden Wiener Türkiye'nin “Üniversite Reformu” yüzünden oluşan bilim adamı ihtiyacını karşılamak amacıyla 1934 yılında Atatürk'e yedi sayfadan oluşan bir mektup yazmıştır. Mektubun ilk sayfasında Atatürk'e ve Türkiye Cumhuriyeti'ne övgüler dizen Wiener, takip eden sayfalarda ise özgeçmişinden ve yazmış olduğu kitaplardan bahsetmiştir. Özellikle neden Türkiye'ye gelmek istediğini ve bu ülkede ne gibi çalışmalar yapabileceğini açıkça ifade

¹⁷Dış Tabibi Sami Günzberg'in Mektubu, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Belge No: 2-4 ve Bali, a.g.e., s.93.

¹⁸ Einstein'ın Bir Müracaatı, Akşam 11 Ekim 1933, s.1-2; Almanya'dan Çıkan Yahudi Münevverleri Bize Diyorlar ki, Vakit, 6 Kasım 1933, s.1; Türkiye'de Çalışmak İsteyen Alimler, Cumhuriyet 12 Ekim 1933, s.1; Prof. Einstein, Akşam 6 Mart 1934, s.3.

¹⁹ İsmet İnönü'nün Albert Einstein'ın Mektubuna Yanıtı, Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji, Sayı 1039, 16 Şubat 2007. Esasında kamuoyunda daha çok Einstein'ın Atatürk'e yazmış olduğu mektup olarak bilinen metin dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye hitaben kaleme alınmıştır. Diğer yandan bu konu hakkında Atatürk'e hitaben yazılmış bir mektup vardır. Ancak Einstein tarafından değil bizzat Sami Günzberg tarafından kırk Musevi bilim adamının Türkiye'de istihdamını rica etmeye yöneliktir. Yani Atatürk'ün, Einstein'ı kabul etmemesi gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Çünkü bu mektubun yazılmış olduğu tarihlerde Einstein ABD'de kürsü sahibi ve dünyaca ünlü bir bilim adamıdır.

²⁰Schwartz, a.g.e., s.46.

etmiştir. Bu bölümde ilk olarak Wiener'in hayatının ana merhaleleri, ardından Atatürk'e yazmış olduğu mektubun içeriği ve çalışma alanlarından bahsedilmektedir.

Hayatı

Musevi inancına sahip olan bir Alman vatandaşı olan Wiener, 25 Aralık 1882 tarihinde Prusya'nın Tilsit²¹ şehrinde doğmuştur. Eğitim hayatı Bromberg'deki hümanist okulunda başlayan Wiener bu okulda 1902'de mezun olmuştur. Daha sonra Berlin Üniversitesi'nde sanat tarihî, arkeoloji ve felsefe eğitimi almıştır. Doktora eğitimine Prof. Marc Rosenberg'in asistanı olarak başlamış ve 1907'de tez savunmasını Heidelberg Üniversitesi'nde yapmıştır. Stajını Berlin Yüksek Sanat Okulu'na bağlı Beuth Schinkel Müzesi'nde tamamlamıştır.²²

Wiener mesleki çalışmalarına devam ederek 1908'de sanat tarihî doçenti olmuştur. İlk Berlin Sanat Yüksek Okulu'nda çalışmaya başlayan Wiener bu okulun Humboldt Üniversitesi ile birleşmesiyle bu üniversiteye intikal etmiş ve 1919'da sanat şubesinin müdürü olmuştur. 1926'dan itibaren üniversite doçent kurulunun sorumlusu olarak görev almış ve okul dergisinin fikri müdürlüğünü yapmıştır. Bu görevi vesilesiyle enstitüyü daha etkili bir konuma taşımıştır. Başarılı müdürlüğü sayesinde kurum zamanla 80 doçenti ve 250'den fazla asistanı olan bir enstitüye dönüşmüştür.²³

Wiener, 1925'te Semerkant ve Buhara'ya giderek saha araştırması yapmıştır. Emir Timur'un doğduğu yer olan Şehr-i Sebz'in yanında Fergana ve Hokand şehirlerinde incelemelerde bulunmuştur. Bu saha araştırmaları vesilesiyle bilinmeyen birçok konuda eserler kaleme almış ve bilim dünyasına katkı sunmuştur. Ayrıca kazı alanlarında elde edilen tarihî eserleri Berlin Müzesi'ne kazandırdığı için madalya ile taltif edilmiştir.

Atatürk'e Hitaben Yazmış Olduğu Mektup

Wiener, hem hayatta kalabilmek hem de akademik çalışmalarını sürdürebilmek için Atatürk'e özel bir mektup yazmıştır. Atatürk'ün düşmanına bile merhametle yaklaştığını ve onun bilime verdiği önemi iyi kavrayan Wiener, bu insancıl liderin ülkesinde yeni bir hayat kurabileceği ümidiyle kaleme aldığı mektubunda şu ifadeleri kullanmıştır:

*"[...] Fevkalade şahsiyetiniz altında kurmuş olduğunuz şanlı Türk devletinde Türk halkı için yapmış olduğunuz parlak geleceğin tam bir hayranı olarak zati devletlerinize şahsen yazmaya cesaret ettim. Ben kültür ve sanat tarihî alanında çalışmalar yapan Almanların en tanınmışlarından biriyim. Çok eser yazdım ve buna bağlı olarak birçok ülkeyi gezme imkânı buldum. Bunların en önemlileri ise 1925'te Alman Hükümeti'nin desteği ile Batı Türkistan'da yapılan araştırma seyahatlerim oldu."*²⁴

Wiener, 1925-1933 yılları arasında Orta Asya coğrafyasında çalıştığı için Türkleri ve kültürlerini çok iyi düzeyde öğrenmiştir. Wiener, Türkistan'da iki yüzden fazla önemli

²¹ Günümüzde Rusya Federasyonu'na ait olan Kaliningrad bölgesinde, Litvanya sınırını oluşturan Nemah Nehri'nin güney kıyısında bulunan bir kasabadır. Günümüzdeki adı Sovetsk olan bu kasabanın adı 1946 yılına kadar Almanca Tilsit olarak bilinmiştir.

²²Cumhurbaşkanlığı Arşivi, "Musevi Asıllı Alman Vatandaşı, Sanat Tarihi Konusunda Uzman Dr. Ernst Cohn Wiener Adlı Kişinin Reisi Cumhurbaşkanlığı'na Hitaben İstanbul Üniversitesi'nde Doçentliğe Talip Olduğuna Dair Mektubu", Ebis No: 01018573, 1934, s.2.

²³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Wiener'in mektubu, s.3.

²⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Wiener'in mektubu, s.1.

eser tespit ederek Türk milletinin bilinmeyen eserlerini yaptığı arkeolojik ve kültürel çalışmalarla ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmalarını “*Turan*” isimli bir kitapta toplayan Wiener, Türk sanatının İran’dan daha fazla esere sahip olduğunu yapmış olduğu çalışmalarda ortaya çıkarmış ve Atatürk’ten kendine İstanbul Üniversitesi’nde doçent olarak görev vermesini talep etmiştir.²⁵ Wiener bu mektubunu aşağıdaki ifadelerle tamamlamıştır:

“Fevkalade 7 yıllık saha çalışması neticesinde önemli miktarda eser, yedi binden fazla fotoğraf, harita ve binlerce kitap dolusu bir kütüphaneye sahibim. Bundan dolayı bir sanat enstitüsü kuracak belge ve donanımına sahip olarak zatınızın yönetimi altında Türk milletine ve Türk ilim dünyasına hizmet etmeye hazır olduğumu beyan ederim[...].”²⁶

Wiener özellikle çalışma sahası olan Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi eski Türk yurtlarından bahsederek bu alanda önemli ve deneyimli bir bilim adamı olduğunu dile getirmiştir. Eğer şahsına görev verilirse İstanbul Üniversitesi’nde bir enstitü kurarak imkânlar dâhilinde bu kurumu ihya edeceğini yazmıştır. Ayrıca geniş bir film ve fotoğraf arşivi ile külliyatlı bir kütüphaneye sahip olduğunu belirtmiştir. Wiener mektubunda adı geçen devletlerin parlak geçmişini kendisinden başka pek kimsenin bilmediğini belirtmiştir. Ezcümle Türkiye’nin Atatürk idaresinde başarıya doğru gittiğini vurgulayan Wiener Türkiye’nin hizmetine girerek tecrübelerini bu ülkeye aktarmak için kendisine fırsat verilmesini talep etmiştir.²⁷

Çalışma Alanı

Wiener; “Her Çağda Mimari Tarzların Tarihî, Modern Sanatlar, Asya Halklarının Sanatı ve Kültürü” gibi konularda dersler vermiştir. Alanında kendisini yetiştirmiş bir bilim adamı iken arı olmadığı için Hitler’in ırkçı politikalarından fazlasıyla nasibini almıştır. Çünkü Hitler arı olmayan yani saf Alman kanı taşımayan kimselerin Almanya’nın nimetlerinden yararlanmamaları gerektiğini savunarak özellikle Yahudi kökenli Almanlara karşı soykırım uygulamıştır. Berlin’de Sanat Tarihçileri Derneği’nin faal bir üyesi olan Wiener sahada elde ettiği bilgi ve tecrübeleri bilim dünyasına duyurmak amacıyla seminerler vermiştir. Naziler iktidara geldikten sonra Doğu Asya Sanatı Derneği’nde yapılan siyasal toplantılar gerekçe gösterilerek, Haziran 1933’te Wiener’in konferanslarına son verilerek meslekten el çektirilmiştir.²⁸

Wiener, Atatürk’e yazdığı mektubunda; çok seyahat ettiği için ülkelerin sanat eserlerini ve kültürlerini yakından tanıdığını dile getirmiştir. Bu kapsamda Almanya, Avusturya, İsviçre, Çekoslovakya ve İtalya’da alan araştırmaları yaptığını belirtmiştir. Ayrıca Fransa, Yunanistan ve Rusya’nın başkentlerine gezi amaçlı yolculuk yapan söz konusu müellif Mısır, Filistin ve Suriye’de de saha çalışmalarında bulunmuştur.

Wiener’in en önemli çalışma sahaları ise Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi Orta Asya ülkeleri olmuştur. Bu bölgeye 1924 ve 1925’te yaptığı ziyaretler birkaç ay sürmüştür. Söz konusu alan araştırmaları sanat eserlerini tetkik ve fotoğraflaması bakımından yeri doldurulamayacak bir görev ifa etmiştir. 1924’te Taşkent, Semerkant, Buhara ve Merv şehirlerinde sanat eserlerini inceleyen Wiener bizzat arkeolojik çalışmalara da katılmıştır. Wiener Orta Asya’nın önemine “Bu eski Türk yurdu

²⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Wiener’in mektubu, s.1.

²⁶ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Wiener’in mektubu, s.3.

²⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Wiener’in mektubu, s.2.

²⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Wiener’in mektubu, s.4-5.

şimdiye kadar çok az biliniyor ve yeterince önemli görülüyordu. Hak ettiği değeri alması için daha çok araştırma yapacağım”²⁹ sözleriyle dikkat çekmeye çalışmıştır. Yukarıda vurgulandığı üzere Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan’da yaptığı bilimsel araştırmalarını “*Turan*” adlı eserde toplayan Wiener söz konusu saha araştırmalarından elde ettiği yedi binden fazla fotoğraf ve harita sayesinde bölgenin adeta topografya haritasını çıkarmıştır.

Tablo 1: Wiener’in Kitapları ve Makaleleri

1	Görsel Sanatta Stillerin Gelişim Tarihi, 2 Cilt, B.G. Teubner Verlag, Leipzig, 1908 (1908, 1912, 1924 tarihlerinde baskı yapmış ve 1913’de ise de Rusçaya çevrilmiştir)
2	Doğu’nun El Sanatları: Tarihi, Stilleri ve Teknolojisi, Kunst Wissenschaft Verlag, Berlin, 1923. (1929 Yılında İspanyolcaya çevrilmiştir)
3	Asya Doğu Sanatına Bir Giriş, Rudolf Mosse Verlag, Berlin, 1924. (Hintçe, Çince, Japonca ve Arapçaya çevrilmiştir).
4	İslam Sanatı Yıllığında Selçuklu Merv Kalıntıları, Berlin, 1925.
5	Turan: Orta Asya’da İslam Mimarisi, Ernst Wasmuth Verlag, Berlin, 1930.
6	Orta Asya’da Pers Mimarisi ve Pers Sanatının İncelenmesi, Oxford University Publishing House, İngiltere, 1931.
7	13.Yüzyılın Plastik Heykelleri ve Bamberger Ustası, Jahrbuch der König Kunstsammlungen Verlag, 1910.
8	Roma Kilise Mimarisinde İtalyan Unsurları, Sanat Çalışmaları Dergisi, 1911.
9	Naumburg Ustasının Sorunu, Sanat Çalışmaları Dergisi, 1911.
10	Berlin Sanat Tarihi Derneği Tarafından Yayınlanan Araştırma Raporları, 1911. Freiburg’da Altın Kapı’nın Bir Alman Öncüsü, 1912. Münster Katedrali’nin Heykeli, 1926. Batı Türkistan’da Ortaçağ Binaları, 1932. Suriye Mozaikleri, 1932.
11	Semerkant Altınları Hakkında Raporlar, Leipziger Gazetesi, 1925, S.248.
12	Orta Asya’da Çarşı Hayatı, Leipziger Gazetesi, 1927, S.468.
13	Anıt Koleksiyonlarına Giriş, 1928. ³⁰

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Wiener, Atatürk’e yazdığı mektuba olumlu cevap alamayınca 1934’te İngiltere’nin himayesinde Hindistan’a göç etmiştir. “Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Cemiyeti” ile birçok kürsüye daha önceden başka bilim adamlarının getirilmesi Atatürk’e yazdığı mektuba cevap alamamasında önemli bir rol oynamıştır. Hindistan Baroda’daki müze ve sanat okuluna müdür olarak Baroda Galerisi gibi kurumları modernize etmiştir. Eşi ile birlikte Bombay Üniversitesi’nde İslam Sanatı ve Hint minyatürleri için yeni bölümler kurmuştur. 1939’da Amerika Birleşik Devletleri’ne yerleşen Wiener, 1941’de New York’ta vefat edinceye kadar Amerikan İran Sanat ve Arkeoloji Enstitüsü’nde dersler vermiştir.³¹

Sonuç

Almanya’da 1933’te Nazilerin iktidara gelmesini müteakiben faşist politikaların hüküm sürmesi yüzünden çoğunluğu Yahudi kökenli olan Alman bilim adamları Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Bundan dolayı 1933’ten başlayarak Atatürk Türkiye’sine özellikle Almanya’dan çeşitli kanallar aracılığıyla beyin/bilim göçü yaşanmıştır. Türkiye ihtiyacı olan iyi bilim adamlarını ülkeye davet ederek çağdaş

²⁹Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Wiener’in mektubu, s.5.

³⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Wiener’in mektubu, s.6-7.

³¹ <https://archnet.org/collections/9>, (19.04.2021).

üniversite sistemine geçmiştir. Yukarıda ayrıntılı olarak ele alındığı üzere Wiener, bizzat Atatürk'e yazmış olduğu mektupta Türkiye'ye yerleşme talebinde bulunmuştur. Çünkü Türkistan üzerine saha çalışması yapmış uzman bir bilim insanı olan Wiener Atatürk'ün bilime ve Türk tarihine verdiği önemin farkında olmuştur. Şayet Wiener'in mektubuna olumlu cevap verilseydi Orta Asya'yı avucunun içi gibi bilen söz konusu bilim adamı Türkiye'ye ve Türk kültür tarihine önemli hizmetler yapabilirdi. Örneğin Wiener'in fotoğraf ve harita arşivine İngiltere değil Türkiye sahip olabilirdi. Wiener'in Türkiye'ye gelmek için yazdığı mektubuna olumlu cevap verilmemesinin önemli bir sebebi, Schwartz aracılığıyla sanat tarihî alanında başka Yahudi kökenli Alman bilim adamlarının daha önce Türkiye'ye getirilmiş olmalarıdır. Genelde göçler az gelişmiş ülkelere doğru bir yön izlerken tarihsel nedenlerden dolayı Türkiye'ye tam tersine bir göç yaşanmıştır. Burada elbette Atatürk'ün bilime, eğitime ve beyin gücüne verdiği değer önemli bir etken olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, "Musevi Asıllı Alman Vatandaşı, Sanat Tarihi Konusunda Uzman Dr. Ernst Cohn Wiener Adlı Kişinin Reisi Cumhuriyetli'ne Hitaben İstanbul Üniversitesi'nde Doçentliğe Talip Olduğuna Dair Mektubu", Ebis No: 01018573, 1934. Düstur, 14, (III. Tertip), Ankara, 1933. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Zabıt Ceridesi, IV/15, Ankara, 1933.

Kitaplar ve Makaleler

Almanya'dan Çıkan Yahudi Münevverleri Bize Diyorlar ki, Vakıf, 6 Kasım 1933, s.1.
 Babataş, Gönül, "Beyin Göçü ve Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısının Beyin Göçüne Etkisi", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 28, 2007, s.263.
 Bahadır, Osman, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bilim", Günce (Tüba) Dergisi, Sayı 32, Mayıs 2005, s.11.
 Bakırtaş, Tahsin ve Kandemir, Orhan, "Gelişmekte Olan Ülkeler ve Beyin Göçü: Türkiye Örneği", Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 3, 2010, s.961-974.
 Bali, Rıfat N., Sarayın ve Cumhuriyetin Dışçibaşısı Sami Günzberg, Libra Kitap ve Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.92-95.
 Dağlı, Erkan, Darülfünun'dan Üniversite Sürecine; Türkiye'ye Gelen Mülteci Alman Bilim İnsanları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2020.
 Einstein'ın Bir Müracaatı, Akşam 11 Ekim 1933, s.1-2.
 Erdoğan, İrfan, Beyin Göçü ve Türkiye, Kurumdan Uygulamaya Eğitim Bilimleri, 2003, s.1.
 Güzel, Emin, Cumhuriyetten Günümüze Üniversiteler Bilim ve Teknoloji Politikaları, Nobel Kitabevi, İstanbul, 2005, s.16.
 Hirsch, Ernst, Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi, İstanbul, 1950, s.229-295.
 İçduygu, Ahmet, Erder, Sema ve Gençkaya, Ömer, Faruk, Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023, Koç Üniversitesi Göç Araştırmalar Merkezi, İstanbul 2004, s.26-28.
 Kaya, Muammer, "Beyin Göçü Erozyonu", İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, 2003, s.3.
 Öz, İsmail ve Laloğlu, Pınar, "Beyin Göçü Açısından Yabancı Uyruklu Yükseköğretim Elemanlarının Kazanımı: Erzurum Atatürk Üniversitesi Örneği", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 22, Haziran 2018, s.1099.
 Özata, Metin, Mustafa Kemal Atatürk Bilim ve Üniversite, Tübitak Yayınları, İstanbul, 2013, s.9.
 Prof. Einstein, Akşam 6 Mart 1934, s.3.
 Schwartz, Philipp, Kader Birliği, 1933 Sonrası Türkiye'ye Göç Eden Alman Bilim Adamları, (çev.) Alçı, Nagehan, Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s.44-45.
 Türk, Fahri ve Çınar, Servet, Türkiye ve Almanya Arasındaki Bilimsel İlişkiler: Türk Alman Üniversiteleri, Gazi Akademik Bakış, Cilt 7, Sayı 13, Kış 2013, s.45-65
 Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
 Türkiye'de Çalışmak İsteyen Alimler, Cumhuriyet 12 Ekim 1933, s.1.
 Türkiye'de İlim İnkılabı Başladı, Milliyet 1 Ağustos 1933, s.1.

Ulutin, Orhan, Nuri, Ord. Prof. Dr. Erich Frank'ın Dünya Tıbbındaki Yeri ve Türk Tıbbına Katkıları, Nobel Tıp Kitabevi, İstanbul, 2007, s.26.

Widmann, Horst, Atatürk ve Üniversite Reformu, Kazancıgil, Aykut ve Bozkurt, Serpil (çev.), Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1999, s.87.

Yeni Üniversite Açıldı, Cumhuriyet 1 Ağustos 1933, s.1.

Yeni Üniversitenin Kuruluşu, Vakit, 1 Ağustos 1933, s.1.

Sürelî Yayınlar:

Resmî Gazete, Sayı 2420, 6 Haziran 1933.

Yeni Üniversitenin Kuruluşu, Vakit, 1 Ağustos 1933.

Türkiye'de İlim İnkılâbı Başladı, Milliyet, 1 Ağustos 1933.

Yeni Üniversite Açıldı, Cumhuriyet, 1 Ağustos 1933.

İnternet Sayfaları

<https://archnet.org/collections/9>, (Erişim Tarihi: 19.04.2021).

<http://www.unige.ch/fapse/centenaire/personnes.html/> Erişim Tarihi: 17.04.2021.

Ekler

Dr. Ernst Cohn Wiener'ın, Atatürk'e Hitaben 1934'te Yazdığı Mektup Örneği, Cumhurbaşkanlığı Arşivi.

